

Ключевые слова: Всеукраинский Комитет Содействие Ученым, Дом ученых, Секция научных сотрудников, Харьковский Дом ученых, Правление Дома ученых, комиссии, Е.И. Якобсон.

Didenko K.V. Establishment and activity of Kharkiv House of Scientists in 20`s the XX century.

It is investigated the history of establishment and the first years of Kharkiv House of Scientists activity. It is emphasized that the purpose of Kharkov House of Scientists establishment is association of all scientific forces of Kharkiv City and the creation of favorable conditions for their scientific achievements in difficult time for them. Kharkiv House of Scientists was officially opened on 25 th of November in 1925. Since the moment of House of Scientists establishment it has been elaborated and confirmed its statute, where the main trends of activities are mentioned. Attached to the House of Scientists various committees, societies and sections have been created. Kharkov well-known researchers such as A.A Alov, P.G Ritter, O.M. Pokrovsky and others became part of Kharkov House of Scientists staff.

Key words: Ukrainian Scientists Assistance Committee, House of Scientists, section of scientific researchers, Kharkiv House of Scientists, the Board of the House of Scientists, committee, E.I. Jacobson.

УДК 94(477)

А.М. Киридон

РУХ ЗА ЦЕРКОВНЕ ОНОВЛЕННЯ: УКРАЇНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЙ (1917-1921)

Революційні події 1917 року стали могутнім каталізатором багатьох складових суспільства, прискорили розвиток демократичних процесів у різноманітних сферах життя Російської імперії. В Україні мали місце як демократичний рух за церковне оновлення, відродження парафіяльного життя й обмеження самовладності єпископату та консисторій, так і боротьба за відродження українських православних традицій. Одним із проявів цього руху постає рух за автокефалію української церкви. Вагомим чинником реалізації ідеї автокефалії була українізація православних парафій.

Ключові слова: церква, Українська автокефальна православна церква, українізація, парафія, національно-визвольні змагання.

Революційні події 1917 року прискорили розвиток демократичних процесів у багатьох сферах життя Російської імперії. Зокрема, було дано могутній імпульс рухові за реформування офіційної Російської православної церкви, криза якої стала доконаним фактом. Водночас демократично-визвольні тенденції в суспільстві розкрили глибокі внутрішні суперечності в середовищі самого духовенства, що з особливою гостротою виявилось в розвитку подій 1920-х років. Так, поряд із ортодоксальними прихильниками єдиної Російської православної церкви пошавилися народно-демократична й оновленська течії.

В Україні мали місце як демократичний рух за церковне оновлення, відродження парафіяльного життя й обмеження самовладності єпископату та консисторій, так і боротьба за відродження українських православних традицій. Остання мала, «внутрішню динаміку: національно-культурні вимоги швидко переросли у вимоги організаційного оформлення Української православної церкви» [7, с.148].

Метою пропонованої наукової розвідки є окреслення розмаїття настроїв та тенденцій руху за українізацію церковних парафій у буремні роки революційно-визвольних змагань. До

окремих характеристик порушеного дискурсу зверталися В. Біднов, Б. Боцюрків, І. Власовський, А. Зінченко, О. Ігнатуша, А. Киридон, І. Преловська, В. Ульяновський та ін.

Протягом квітня-травня 1917 року пройшли єпархіальні збори віруючих і духовенства, на яких порушувалося питання про надання самостійності, утворення Всеукраїнського церковного центру тощо. В. Ульяновський наголошує, що через пасивність і фактичне самоусунення архієреїв ініціативу на зборах перебрали ліберальні групи священників та мирян. Майже скрізь була поставлена вимога широкої участі мирян і нижчого духовенства в церковному житті через систему рад та виборність духовенства з єпископом включно, що зумовлювалося значним впливом віруючих, котрі до 1917 року не брали участі в церковних з'їздах, а відтепер уносили нові віяння світського життя в церкву [21, с.90]. Сказане підтверджується вимогами постанови Полтавського єпархіального з'їзду, що відбувся 3-6 травня 1917 року: соборний устрій церкви; богослужіння українською мовою; відновлення в богослужбовій практиці давніх українських обрядів і звичаїв; будівництво церковних приміщень у національному українському стилі; створення національної духовної школи для підготовки кадрів священників; видання православно-богословської літератури українською мовою та ін. [2, с. 8-10].

Зауважимо на розмаїтті настроїв духовенства й мирян у підході до принципів існування церкви в нових умовах, у силу чого український церковний рух охоплював лише частину священнодіячів та віруючого люду. Відомий дослідник історії церкви В. Біднов зазначав: «Взагалі кажучи, більшість єпархіальних з'їздів на Україні віднеслася байдуже до справи відродження Української церкви і трактувала церковні справи з погляду Москви» [1, с. 13]. Суголосною є думка Ю. Самойловича: «Більшість духовенства пасивно приєднувалася до цих резолюцій [про автокефалію – А.К.] і після з'їздів активно діяла лише меншість його» [18, с. 222]. Були випадки, коли селянські делегати на з'їздах виступали проти священників-«українців» [20]. «Селянство передусім прагнуло задовольнити свої економічні вимоги, свій споконвічний голод на землю й дуже мало цікавилось тим, чи буде українська церква автокефальною, чи ні», – зауважував Ю.Самойлович [18, с. 223].

На відміну від більшості сучасних досліджень, заангажованих на показі нестримно наростаючої хвилі симпатиків руху за автокефалію від початку революції до моменту організаційного оформлення УАПЦ, В. Ульяновський чи не вперше звернув увагу на еволюцію поглядів щодо цього різних верств духовного сану й мирян. Завдяки аналізу документів серії єпархіальних з'їздів Поділля 1917-1918 років автор стверджує: «Загалом, це шлях від неймовірного сплеску демократії всупереч традиційній ієрархічності духовного стану, ігнорування єпископату до поступового повернення на позиції канонічного консерватизму й нового визнання ієрархічності Церкви та значення єпископату. Ставлення до українізації та автокефалії Церкви еволюціонувало в тому ж порядку: від визнання потреби таких кардинальних змін до їх різкого й однозначного заперечення» [21, с. 99]. Якщо у квітні 1917 року з'їзди Волинської, Полтавської, Подільської та Київської єпархій виступали за українізацію церкви в розумінні церковної автономії та мови, то вже наступні з'їзди в цих єпархіях (травень-серпень) не підтримали ідеї українізації або значно обмежили її сферу [21, с. 97]. На тому, що гасло української церковної автокефалії не набуло характеру широкого народного руху, наголошує А. Зінченко, зазначаючи, що єдиної точки зору на зміст реформи церковного управління протягом весни-літа 1917 року не склалося. Автономістські та автокефалістські вимоги співіснували [7, с.157]. Акценти в бік автокефалії, на думку О. Ігнатуші, стали зміщуватися в червні 1917 року [8, с. 48].

Така неоднозначність поглядів на процес реформування церковного життя і структури, хитання у визначенні позицій, на нашу думку, впливали і на весь подальший розвиток як УАПЦ, так і церковно-релігійного руху в цілому.

Крім того, слід урахувати формування національної церкви в умовах нестабільності політичних режимів періоду національно-визвольних змагань, що відразу виокремило необхідність орієнтуватися на площину взаємин (статусу та ін.) з РПЦ (з одного боку) і бачити сприйняття нової церковної структури політичними урядами (з іншого боку).

За таких обставин 23 листопада (6 грудня) 1917 року на спільному зібранні ініціативного комітету по скликанню Всеукраїнського церковного собору, відповідної спеціальної комісії Київської єпархіальної церковної Ради та «Братства Воскресіння Христа» (організувалося в Києві в травні 1917 року за участі протоієрея В. Липківського) було прийнято рішення про створення Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР). На останню покладалися підготовка і скликання Всеукраїнського церковного православного собору. У складі Ради, що налічувала близько 60 осіб, були священнодіячі-українці й ліберально налаштована інтелігенція [23, ф. 3984, оп. 4, спр. 3, арк. 14-14 зв.].

Проголошення ВПЦР вищою владою православної церкви в Україні до скликання Всеукраїнського собору спричинило різке несприйняття новоствореного органу консервативними церковними колами, особливо ієрархами. «Такий крок був прямим перенесенням на церковне життя методів революційної боротьби політичних партій та дзеркальним відображенням тогочасних змін у світському житті», – підкреслює В. Ульяновський [21, с. 141]. З точки зору суто церковних законів, цю акцію виправдати й пояснити аж ніяк не можна. На думку автора, лише розгубленість ієрархії, відсутність твердої волі Київського митрополита спричинили те, що Рада існувала в церкві як нормальна структура.

У спеціальному зверненні «До українського народу» в грудні 1917 року Рада заманіфестувала свою мету: проголошення автокефалії Української православної церкви та її загальна українізація. Таким чином, відкинувши шлях компромісу, незважаючи на реальну ситуацію й настрої в церкві, ВПЦР «намагалася форсувати події та внести кардинальні зміни в найбільш консервативну інституцію й орган суспільства, де загалом мали діяти (чітко зафіксовані письмово) закони», – зауважує В. Ульяновський. Історик вважає, що діяльність Ради не була послідовною: «Вона постійно намагалася підкріпити свої вчинки схваленням єпископату й навіть самого патріарха» [21, с. 141-142], усвідомлюючи реальне підпорядкування української церкви російській церковній владі.

23 грудня 1917 року ВПЦР за допомогою військових розпустила стару Київську духовну консисторію, призначивши нових членів на чолі з комісаром священником Павлом Пашевським. Одночасно було видане офіційне розпорядження поминати на літургії замість патріарха, митрополита й чужої влади – свою «Боголюбиву і Богохраниму державу Українську, її найвищу духовну владу – Всеукраїнську Церковну Раду та українське військо» [11; 17]. Таким чином, фактично встановилося церковне двовладдя, суголосне загальному політичному розвитку подій (два центри влади в Україні наприкінці 1917 року). 23 грудня 1917 року ВПЦР звернулася до православного українського народу із закликом підтримати Центральну Раду в боротьбі проти російських більшовиків. Це було перше оприлюднене вираження ставлення прихильників автокефальної течії до більшовицького режиму.

З перших кроків свого існування ВПЦР, виступаючи за реалізацію ідеї автокефалії Української церкви, була змушена рахуватися з кількома чинниками: по-перше, визначення взаємин із традиційною РПЦ; по-друге, врахування настроїв церковного люду в Україні (зокрема, наявність течії автономістського спрямування); по-третє, адаптація до нових політичних умов (співіснування з новими політичними режимами).

Несподіваним чином майже збіглися в часі формування ВПЦР, котра обстоювала гасло автокефалії, і перше утвердження більшовицької влади в Україні. Починалося співжиття цих двох структур із протистояння. Однак, так само неочікувано другий прихід більшовиків до влади в Україні (січень, 1919 року) кардинально змінив ситуацію у взаєминах більшовицької держави і створеної у квітні того ж року другої Всеукраїнської православної церковної ради. На той час обидві структури пройшли суттєвий, насичений подіями шлях до визначення власних позицій. Політика радянської влади щодо церкви була декларована урядовим актом «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Результатом автокефальних змагань став оголошений урядом УНР Закон про автокефалію Української церкви від 1 січня 1919 року.

Однак, через погану поінформованість і напруженість політичної боротьби акт про церковну автокефалію не набув широкого розголосу. Згадуючи ті події, міністр культів

І. Огієнко писав, що, хоча акт мав бути оголошений у всіх церквах, насправді «в церкві ніхто про цей акт величезного значення й слова не сказав, бо ніхто в цій справі не звертався до церкви» [22, ф. 1072, оп. 1, спр. 3, арк. 22 зв.].

Як не парадоксально, відновлення більшовицької влади на переважній частині України на початку 1919 року і заманіфестовані принципи радянської держави щодо церкви створили до певної міри сприятливу ситуацію для українських автокефалістів. Згідно з Декретом про відокремлення церкви від держави храми і церковне майно переходили у власність останньої і передавалися в користування релігійних громад на договірних умовах (у разі реєстрації статутів конкретних релігійних організацій владними структурами). Таким чином, прихильники українського автокефального руху отримували можливість нарівні з іншими релігійними угрупованнями створювати власні об'єднання, одержувати в користування храми і культове майно, які ще донедавна були монопольною власністю Російської православної церкви.

У березні 1919 року почалася організація українських православних парафій [18, с. 262; 19, с.83]. У Києві та його околицях церковний рух одразу набрав організованих форм: людність почала засновувати на кшталт стародавніх братств українські парафії, які потім об'єдналися в спілку. Остання для керування церковними справами утворила ВПЦР, котра й інформувала про це українських православних [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 31; 16, с. 66]. Головою другої Ради, створеної 17 квітня 1919 року, було обрано земського діяча з Київщини Михайла Мороза, заступником (товаришем голови) – протоієрея В. Липківського, секретарем – І. Тарасенка [4, с. 73]. До речі, в документах ВПЦР знаходимо як посилання на традиції, так і заперечення спадкоємності «нової» Ради щодо попередньої [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 15, арк. 12; спр. 6, арк. 9]. Митрополит В. Липківський, вбачаючи спадковість посталого структури, зазначав, що різниця між першим і другим складом ВПЦР полягала в тому, що раніше створена Рада «почала визволення Української Церкви зверху скликанням Всеукраїнського Церковного Собору, а Всеукраїнська Церковна Рада нового скликання почала визволення знизу заснуванням українських парафій» [15, с. 23]. «Були, правда, розмови про те, чому ця рада назвала себе всеукраїнською, коли її не вся Україна обирала, а хіба лише Київ», – зауважував митрополит. Проте далі він пояснював, що така назва визначалася кінцевою метою – «відродження української Церкви по всій Україні» [14, с. 25].

ВПЦР вважала себе лише тимчасовим вищим церковним органом до скликання Всеукраїнського церковного собору з представників українських парафій. Однак, за твердженням В. Липківського, перші кроки цієї організації були доволі скромними, оскільки вона не бажала поривати традиційних зв'язків із єпископатом. На Великдень ВПЦР звернулася до єпископа Назарія, який тоді правив Київською єпархією, за дозволом відправи служби Божої в Софіївському соборі, «з читанням Євангелій українською мовою» [15, с. 23]. Після відмови єпископа Рада склала свій статут і звернулася до більшовицької влади з проханням його реєстрації і передачі у користування храму [14, с. 23-24].

Дещо порушуючи хронологію викладу, принагідно зауважимо, що «коливання» представників автокефального руху (перш за все, діячів ВПЦР) з огляду на складність процесів національно-церковного руху на початку 1919 року ще можна пояснити. Але ці «коливання» і постійний намір заручитися підтримкою від патріархальної церкви будуть тривати і далі, принаймні до подій 1921 року [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 6, арк. 6]. З іншого боку, пошук порозуміння з владою (більшовицькою) теж не видається випадковістю. Про це свідчить позиція автокефалістів упродовж усього періоду національно-визвольних змагань: прагнення легалізувати церкву за умов панування будь-якого режиму. Тому, на нашу думку, з позиції прихильників Української автокефальної церкви всі подальші кроки щодо налагодження свого існування в умовах радянської влади в Україні виглядали цілком закономірними. Проблема полягала в лінії держави, яка визначила вектор богоборчого, антицерковного і антирелігійного курсу.

Особливість розвитку подій в Україні полягала ще й у тому, що УАПЦ мусила постійно координувати власні дії з огляду на її взаємини з РПЦ, причому не лише в канонічно-

догматичному сенсі, а й з огляду на симпатії релігійної спільноти. Новостворений керівний орган направив «Меморандум уповноважених парафій УАПЦ у м. Києві» до голови РНК УСРР Х. Раковського, в якому висловлювалися привітання з нагоди відокремлення церкви від держави і готовність взяти порядкування справами у свої руки, закладаючи на підставі закону перші парафії.

З цього часу розгортається активна робота нової ВПЦР. Перш за все, Рада дбала про організацію українських парафій. Після реєстрації статутів у травні-липні 1919 року Київський губвиконком задовольнив клопотання парафіян про передачу храмів і культового майна новоствореним українським громадам [23, ф. 3984, оп. 4, спр. 13, арк. 1, 2]. Крім того, ВПЦР убачала своїм завданням «всюку допомогу і благовісницьку і інструкторську всім, що бажали ... утворити укр[аїнську] парафію, керівництво уже відкритими парафіями, придбання українського духівництва і переклад служб Божих на рідну мову» [14, с. 25]. Однак, В. Липківський зауважив, що на той час ВПЦР усе ще не прагне до розриву зв'язку з єпископатом [14, с. 23]. Одержавши від влади в користування Миколаївський собор на Печерську (фактично заручившись фактом «легітимізації» з боку державної влади), делегація від ВПЦР «йде-таки до єпископа Назарія просити благословення на першу відправу Богослужіння в українській парафії в храмове свято собору 9 (22) травня 1919 року» [4, с. 74].

Знову, як це не парадоксально, поблажливе ставлення більшовицької влади до українських парафій своєрідним чином спричинило «порозуміння» ВПЦР і керуючого Київською єпархією єпископа. Попри обурення і гнів на українців («що вони без його благословення взяли Микільський собор, що хоч за сучасними законами це є державне майно, але за церковними законами православні без благословенства свого єпископа не повинні робити нічого» [14, с. 25]), саме тому, що влада уже віддала українцям храм, «Назарій скрипя серце мусів благословити відправу, але з тим, щоб поминали московського патріарха Тихона і щоб уся служба проводилася слав'янською мовою». Українською дозволялося прочитати лише Євангелію. Однак «ВПЦР зробила вже до цього благословенства свою поправку», і 9 (22) травня 1919 року відбулася перша урочиста служба першої української парафії, яка викликала «надзвичайне зацікавлення» [4, с. 26].

Передача Андріївського та Софіївського соборів автокефалістам викликала обурення єпископа Назарія, котрий вимагав від більшовицького радянського уряду переглянути справу про передачу храмів, уважаючи рішення незаконними [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 58, арк. 31].

Але, попри реєстрацію статутів і вирішення майнових питань на користь прихильників автокефалії, більшовицька влада активно використовувала засоби «червоного терору» щодо церковнодіячів. «Страшний кривавий бенкет комуністичного молоха прокотився тієї весни по Україні, – зазначав протопресвітер Д.Бурко. – Він особливо був лютий на Київщині та Поділлі» [3, с. 64]. У Богодухові на Харківщині червоноармійці розстріляли священника М. Ткаченка; у Чернігові замучили протоієрея В. Єфимовського; на станції Боярка на Київщині розстріляли священника О. Тихорського. 21 березня 1919 року під час кривавої розправи над українською інтелігенцією розстріляли двох священників у Вінниці, 23 березня – священника містечка Красне на Поділлі [3, с. 62-63]. Тоді розправи над священнослужителями здійснювалися скоріше за соціальною належністю жертв, ніж за конфесійним забарвленням, що відповідало загальному більшовицькому курсові на досягнення стратегічної мети – знищення церкви та її служителів. Власне й у самому церковно-релігійному середовищі ще тільки зароджувалося усвідомлення національно-орієнтованої конфесійної належності.

Але політичні обставини змінилися – наприкінці серпня 1919 року до Києва вступили війська Директорії. Змінилася й «орієнтація» ВПЦР, яка в ті дні звернулася з відозвою до українців, де зокрема говорилося: «Коли Ти, Народе Український, не послухаш своїх проводирів і не станеш об'єднано в обороні твоєї Вітчизни, то плакатимеш у московській неволі...» [3, с. 227].

Невдовзі Київ захопив генерал Денікін, разом із яким прибув до міста митрополит Київський Антоній (Храповицький), відомий консервативними антиукраїнськими поглядами.

Серед перших заходів керованої ним єпархіальної влади було припинення всіх новацій у православної церкви, які сталися за часів Директорії й радянської влади. Духовною консисторією було розіслано до благочинних указівку про неприпустимість проведення богослужінь з українською вимовою. Приписувалося повернутися до церковного листування російською мовою, вимагалось, аби на всіх службах поминали «Богохранимую Державу Російськую» [8, с. 88-89]. Було навіть створено спеціальну слідчу комісію для розгляду справ автокефального духовенства, котре звинувачувалося в «протизаконних діяннях» [24, ф. 182, оп. 2 (1919), спр. 52, арк. 1]. Самі парафії, що були засновані навесні-влітку 1919 року на засадах національно реформованої церкви, ліквідовувалися. На 13 київських священників (клір Спільки українських православних парафій) накладалася заборона у священнослужінні, а відсутнього на той час у Києві протоієрея В. Липківського митрополит Антоній віддав під суд. Серед віруючих і духовенства були проведені арешти [4, с. 82].

«Під час денікінської навали, – писав В.Липківський, – деякі з українських церковних діячів мусили вийти з Києва і прибули до Кам'янця- Подільського, де ще трималась українська влада (Директорія). Туди разом з нею виїхала і президія Кирило-Мефодіївського братства, що вся була з урядовців» [14, с. 30]. Хоча реальна влада Директорії обмежувалася Поділлям, протягом осені 1919 року в Міністерстві віросповідань було підготовлено цілу низку законопроектів та постанов, які мали на меті завершити створення автокефальної церкви в Україні. Про характер роботи відомства свідчать «Протоколи засідань Ради Міністра ісповідань УНР» [22, ф. 1072, оп. 1, спр. 3, 81 арк.].

Звернемо увагу на важливу деталь: обмірковуючи питання про утворення вищої церковної влади, учасники засідання (митрополит І. Огієнко, протоієреї Є. Сіцинський, В. Липківський, священники М. Крамаренко, П. Погорілко, професор Біднов, В. Чехівський, О. Неселовський, П. Мороз, Г. Левицький) підтримали ідею І. Огієнка про створення Синоду, підкресливши: «При умовах теперішнього часу акт про утворення Вищої церковної влади повинен виходити від Вищої Державної влади» [22, ф. 1072, оп. 1, спр. 3, арк. 22 зв.].

Цей сюжет становить інтерес у контексті дослідження з огляду на певну суперечливість декларування церковної самостійності-автокефалії та прагнення до одержавлення церкви (хоча, зрозуміло, це був до певної міри вимушений крок з огляду на розвиток національно-визвольного і національно-церковного руху). З іншого боку, навіть після зміни політичної ситуації – повернення більшовицької влади наприкінці 1919 року, попри декларації церкви про відокремлення від держави, вона прагнула порозумітися з державою.

Тим часом на всій території «звільненої Росії» денікінський та врангелівський режими вимагали відновлення унітарної в межах колишньої Російської імперії православної структури. У «Відозві» Тимчасового Вищого церковного управління на Південному заході Росії, за яким визнавалася вся повнота церковної влади [9, с. 16-18; 9, с. 47-59], до православного населення (1919 рік), за підписами єпископа Таврійського та Сімферопольського Дмитрія, архієпископа Полтавського та Переяславського Теофіла та єпископа Севастопольського, керівника військово-морського духовенства Щавельського, йшлося про «боговідступництво багатьох, послаблення духу ревності до віри православної», поширення «духу бунтарської сваволі», «засліплення брехливим ученням синів темряви», «братоненависть», «злобливу партійність», закликалося до повернення «Богом утвореної» монархічної влади і «єдиної батьківщини» [10, с. 31-32].

Такий перебіг подій 1919 року не лише свідчить про складність суспільно-політичної ситуації, процесів політичної боротьби, але й наводить на думку про неоднозначність подій, котрі відбувалися в «розшматованому», «розтерзаному», «розбурханому» суспільстві. Життя вимагало ідентифікації не тільки національно-політичної, але й суспільно-світоглядної, релігійно-конфесійної, персонального позиціонування від кожного.

Зважимо й на те, що надзвичайно швидка калейдоскопічна зміна урядів із відповідним національно-політичним забарвленням розхитувала маятник коливань і в самій церкві (як структурі і соціальному організмові). Наміри і дії більшовицької влади щодо усунення (в подальшому – знищення) церкви лише посилили на початку 1920-х років конфліктогенний чинник у церковному середовищі.

У грудні 1919 року більшовицькі війська витіснили білогвардійців із Києва. «Разом з денікінцями з Києва зник і митрополит Антоній, не встигши перевести суду над українським духівництвом, ні навіть зняти з нього заборону служби Божої», з – писав В. Липківський [14, с. 30]. Останній факт важливий з огляду на те, що згідно з церковними канонами заборону мав право зняти тільки той єпископ, який її наклав. Таким чином, «українські панотці опинилися під офіційною заборonoю і фактичним благословенством єпископа Назарія» [14, с. 31], який знову став керуючим Київською єпархією.

Уже в грудні українським парафіям більшовицькою владою було повернуто церкви, що перебували в їхньому користуванні перед наїздом денікінців. Незабаром українським громадам було передано владою нові храми – Іллінську, Петропавловську на Подолі, Троїцьку при Кирилівській лікарні церкви. Перші українські церковні осередки стали виникати і на периферії [7, с. 178]. Поширення громад на теренах України викликало необхідність перетворити Спілку українських парафій, керівним центром якої була ВПЦР, на всеукраїнську організацію. 5 січня 1920 року статут Всеукраїнської спілки православних парафій було зареєстровано Київським губревкомом [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 54, арк. 24-25 зв.] (27 липня того ж року реєстрацію статуту було поновлено [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 1, арк. 5] з поверненням більшовицької влади в Київ після радянсько-польської війни). «Так українська православна церква здобула собі легальний стан існування в українській радянській державі», – констатував В. Липківський [14, с. 31].

Всеукраїнська спілка православних парафій, зазначалося в Статуті, засновувалася «з метою об'єднання, координування і спільного підтримання праці українських парафій у справі задоволення ними бажання української людності повсякчасно і в Божих храмах молитися Господу Богу і навчатися справжньому християнському життю, згідно з заповідями Христа Спасителя і наказами старої православної апостольської церкви як старою церковнослов'янською мовою з українською вимовою, так і живою українською мовою, з відновленням у церковно-релігійному вжитку стародавніх звичаїв, обрядів, автокефалії, соборноправності вільної української православної церкви». При цьому передбачалося організація «нового устрою життя православної християнської церкви в дусі першого і Божого слова», а також «згідно з новими ознаками загального життя і закону про відокремлення церкви від держави» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 54, арк. 24].

За твердженням членів самої ВПЦР, «поза межі м. Києва він [український рух – А.К.] вийшов лише весною 1920 року» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 6, арк. 10 зв.]. Так, у березні Полтавський губернський революційний комітет зареєстрував статuti Першої Полтавської української парафії, заснованої при Воскресенській церкві [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 29, арк. 12-17; 6, ф.р.3872, оп. 1, спр. 705, арк. 70-70д], та Другої Полтавської української парафії при Покровському храмі [5, ф.р.1875, оп. 1, спр. 102, арк. 1-4]. У цих документах визначалося мету діяльності – «відродження традицій і звичаїв Української Церкви, щоб таким чином всебічно задовольнити релігійні потреби своїх парафіян на зрозумілій, рідній, українській мові, а також підтримати їх духовно і, по можливості, матеріально» [6, ф.р. 3872, оп. 1, спр. 705, арк. 71а; 5, ф.р. 1875, оп. 1, спр.102, арк. 2].

За подібними типовими статутами в 1920 році були засновані українські парафії в Кам'янці-Подільському, Николаєві, Одесі, Полтаві, Катеринославі [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 103, арк. 1зв.]. Водночас мав місце і такий факт: парафії українізувалися, навіть реєстрували відповідні документи, але з різних причин виявлялися дуже часто недієвими [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 2, 7, 11; спр. 170; арк. 2-2зв.; оп. 3, спр. 102, арк. 86 зв.].

Поряд із парафіями виникали українські духовні братства. Так, на Полтавщині, за свідченням К. Кротевича, Українське церковне братство постало вже наприкінці 1919 року [23, ф. 3984, оп. 3, спр. 40, арк. 1] (за іншими даними – у березні 1920 року [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 29, арк. 7-8]). Його статут було зареєстровано Полтавським губвиконкомом 3 травня 1920 року [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 29, арк. 5-6 зв.]

3 лютого того ж року влада зареєструвала статут кооперативного товариства «Церква Жива» (у ряді публікацій воно помилково ототожнюється з першими обновленськими

групами «Живої церкви»). Про характер діяльності українського кооперативного товариства «Церква Жива» свідчать протоколи його засідань [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 2, 25 арк.].

Організуючи українське національно-церковне життя на засадах окремого статуту Спільки українських церковних парафій, ВПЦР усе ж «не хотіла поривати зв'язків й з російським єпископатом на Україні», – зауважує В. Липківський [14, с. 32]. Це яскраво продемонструвала ситуація навколо Софіївського собору і відправи служби Божої напередодні Великодніх свят, що призвела до конфлікту між прихильниками автокефалії і єпископатом [4, с. 83-84; 14, с. 32-34]. Залучена до розв'язання суперечки за володіння храмом більшовицька влада стала на бік автокефалістів, наказавши голові ВПЦР «негайно перевести українську парафію в великий Собор». Однак, навіть після цього ВПЦР не вдалася до рішучих кроків; навпаки перед службою на Благовіщення представники ради «все ж пішли до Назарія за благословенством», але він їх не прийняв. Відправа в соборі відбулася, але українські священники так і не знали, чи єпископ Назарій здійснив погрозу заборонити їх у службі Божій, чи ні. «На другий день Великодня після служби представники парафій і ВПЦР з народним хором пішли вітати єпископів з святом, - пише В. Липківський, - і прохати їх, щоб ради свята відклали свій гнів на українців, вони ж нічим не винуваті, лише свого добиваються» [14, с. 33].

На таку нерішучість і невизначеність позиції ВПЦР указував згодом і архієпископ Антонін (Грановський) [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 6, арк. 6-6 зв.]. Аналіз подій і позиції ВПЦР дає підстави погодитися з оцінкою представників самої ради, які, опинившись без власного єпископату, в пошуках виходу із ситуації, у січні 1921 року визнавали: «Не наша вина, що сучасний Київський єпископат повернув нашу працю на шлях революційний» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 6, арк. 9]. Цим справді революційним рішенням стала ухвала пленуму ВПЦР 5 травня 1920 року про автокефалію Української православної церкви [16, с. 64-69], прийнята як відповідь на розпорядження керуючого Київською єпархією єпископа Назарія (30 квітня 1920 року) про заборону українському духівництву відправляти служби Божі [16, с. 56, 1006]. Документ ВПЦР однозначно проголошував: «Вважати Українську Православну Церкву звільненою від московської зверхності – автокефальною (незалежною) і соборно правною». Православну людину діячі автокефалії закликали «поставитись з належною свідомістю до всього, що подіялось, і підтримувати Всеукраїнську Православну церковну Раду, як в її боротьбі з ворогами Церкви, так і в великій роботі по відбудованню всього церковного устрою»; «ніяких розпоряджень єпископату, представника московської духовної влади, українські парафії і причти не повинні виконувати і ні в які стосунки з ним не входити». Для вирішення всіх справ українським парафіям належало звертатися винятково до ВПЦР [16, с. 68-69].

І. Власовський цілком слушно порушив питання: чому церковні діячі, згуртовані в другій ВПЦР, вдалися до проголошення автокефалії Української церкви 5 травня 1920 року, а не оперлися на вже проголошену автокефалію законом державного уряду УНР від 1 січня 1919 року? «Адже з погляду церковно-правового, - розмірковує автор, - державний закон УНР ..., а також і заходи після цього державної влади про визнання цієї автокефалії, найперше Царгородською патріархією, мають куди більше значення, ніж проголошення автокефалії Української Православної Церкви ВПЦРадою 5.05.1920 року». На думку автора, одна з причин лежить у площині політичної безпеки: «більшовицька влада в Україні могла відразу закинути ВПЦРаді контрреволюційність в користанні з закону УНР, тим більше, що закон 1.01.1919 не стояв на засаді відокремлення Церкви від держави». [4, с. 87-88]. Полемізуючи з приводу оцінки акту 5 травня 1920 року, А. Зінченко зауважує, що І. Власовський не враховує потужного чинника – популярності серед українського православного люду ідеї автокефалії. До того ж не слід забувати, що влада УНР на початку 1919 року охоплювала лише частину Поділля. А. Зінченко робить припущення, що скептична оцінка І. Власовським акту 5 травня 1920 року найімовірніше відображала погляд повоєнного керівництва УПЦ в США, яке недооцінювало досвід і реформаторське значення УАПЦ 1920-х років [7, с. 182]. Солідаризуючись з істориком, скажемо, що проголошення цього акту 1920 року було в ряду діянь, наслідком яких стало створення УАПЦ.

Після виголошення вищезгаданого листа про автокефалію Української церкви (6 травня 1920 року в Софіївському соборі) 7 травня Київ зайняли війська УНР і союзної Польщі [16, с. 1006]. Ю. Самойлович пише, що 23 травня з нагоди дня народження С. Петлюри «по всіх церквах правили вчисті служби та молебні», цей день Українською церквою було проголошено національним святом, а в Софіївському соборі «правив увесь цвіт українського духівництва на чолі з В. Липківським, що в палкій промові вітав С. Петлюру й воскресіння України» [18, с. 275]. Автор посилається на видання «Україна» від 29 травня 1920 року (№ 104). Але, на нашу думку, це питання досі потребує подальшого вивчення, оскільки нами віднайдено документ, датований 17 травня того ж року за підписом голови ВПЦР і секретаря. У ньому, зокрема, йдеться (цитуюмо в оригіналі): «До пана Комісара м. Києва. ВПЦР в суботу 22/9 травня б.р. на Миколу улаштує урочистий церковний хід до Собору св. Миколая на Печерську з усіх Українських храмів м. Києва, згідно з постановою ВПЦР вважати день Св. Миколая Всеукраїнським національним святом з урочистою відправою Божої служби в пам'ять роковин першої української відправи у Миколаївському Соборі. Повідомляючи про це, Церковна Рада прохає повідомити її, чи не мається яких перешкод до улаштування зазначеного церковного ходу, з Вашого боку» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 25].

Якщо до оповіщеного було внесено певні зміни, то нам принагідно про це не відомо. Цікаво, що саме В. Липківський доволі непевно згадує про цей період або навіть оминає його. Документ від 13 травня 1920 року свідчить про пропозицію ВПЦР Київському губерніальному комісарові «направити на посаду Комісара по релігійних справах д. Івана Сергійовича Приймака-Приймачевського, яко віддану Церковній Раді людину досвідчену у місцевих церковних справах» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 24].

30 травня 1920 року в Києві відбувся з'їзд усіх українських парафій Києва і суміжних місцевостей, на якому близько 200 делегатів схвалили акт проголошення автокефалії Української православної церкви від 5 травня [16, с. 1006].

Однак несподівано доля послала новий виклик ВПЦР. 12 червня 1920 року Червоні війська знову здобули Київ, як виявилось, на постійно. На нашу думку, доволі колоритним є документ Ради, датований наступним днем – 13 червня, а саме – заява ВПЦР до Київського губревкому, котра містить кілька сюжетних ліній. По-перше, восхваляється більшовицька влада з перерахуванням усіх благ, дарованих останньою Українській церкві. «Історія української православної церкви на віки занотує той безперечний факт, що українська церква мала змогу розпочати своє відродження і оновлення тільки під час Радянської Влади, яка проголосила закон про відокремлення церкви від держави, а тим самим і про передачу церковної справи виключно самодіяльності віруючого народу», – проголошував документ [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 31].

Друга складова – виправдання своєї діяльності за нетривалий час відсутності більшовиків у Києві. Зазначалося, що «Польсько-Петлюрівська влада, яка прийшла на початку травня б.р. на Україну, намагалась взяти в свої руки й церковні справи, поставившись гостро вороже до ВПЦР і напрямку її діяльності». Окрім того, «передбачаючи з боку деяких впливових кіл чорносотенного духівництва і реакційно-буржуазних елементів київського громадянства негативне відношення до праці київської губерніальної церковної ради в справі ліквідації старорежимних церковних установ і утворення революційним шляхом нових», саме тому ВПЦР «намагалась аби губерніальним комісаром справ релігійних було призначено її представника» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 32].

Третя складова – сподівання на доброзичливе ставлення і підтримку радянською владою діяльності ВПЦР, «православного органа революційної української православної церкви [підкреслення наше – А.К.] в справі знищення старорежимних церковних установ» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 32].

28 червня 1920 року Рада пропонує конкретний план революційних дій: «На гадку ВПЦР, необхідно, аби Губерніальним Революційним Комітетам було видано наказа: 1) про скасування всіх старорежимних релігійно-громадських і церковних організацій, заснованих при царському режимі і інших буржуазних владах» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 33].

Наголос на революційності свого утворення і його характеру, вочевидь, з точки зору Ради, мав додати дивідендів її існуванню з боку (такої ж революційної) влади. Намагаючись пояснити лінію поведінки ВПЦР, її мімікрування в умовах зміни політичних режимів, можна припустити, що, не маючи власної ієрархічної структури, певного статусу і канонічного ствердження, діячі Української церкви не могли ігнорувати політичний спектр розвитку подій. Адже, окрім необхідності структуруватися, залишалася ще глобальна проблема поширення ідеї і розгортання руху за автокефалію церкви.

Перш за все, поставала задача створення власного єпископату. ВПЦР поклала особливі надії на Полтаву, де єпархію очолював архієпископ Парфеній (Левицький). Останній співчував українському церковному рухові й сам був його діяльним учасником у часи російської революції 1905-1907 років [12; 13]. Після інтенсивного листування з Парфенієм («аби архієпископ взяв Українську автокефальну церкву під своє духовне керівництво») і безпосередніх переговорів із ним у Полтаві делегації ВПЦР на чолі з М. Морозом у серпні владика погодився очолити українські парафії, що входили до складу заснованої в Києві Спільки православних парафій [14, с. 37-38]. Попри вагання, певні сумніви, нерішучість, а почасти – і непослідовність архієпископа [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 1, арк. 1-3 зв.; оп. 3, спр. 40, арк. 19, 20.28.29], все ж, за оцінкою В.Липківського, головна мета була досягнута: «Українська автокефальна православна церква здобула собі єпископа, який у той скрутний час висвятив більше 30 священників» [14, с. 38-39].

Звістка про те, що Парфеній очолив УАПЦ (його стали поминати на богослужіннях в українських парафіях як „всеукраїнського” архієпископа), сприяла поширенню українського церковного руху. Почали відкриватися українські парафії в містах – Житомирі, Чернігові, Кам’янці, Вінниці, Одесі, Миколаєві, Херсоні, і по багатьох селах, особливо на Київщині. Розгорнулося видавництво україномовних богослужбових книг («Часословець», «Требник», «Молитовник», «Літургія Іоанна Золотоустого») [4, с. 90]. Причому, зауважує І.Власовський, богослужбові книги пощастило видати в націоналізованих радянською владою друкарнях. У той же час влада відхилила подане ще на початку 1920 року прохання ВПЦР про друк двотижневого часопису «Українська церква», який би мав інформувати українські православні парафії про стан церковних справ [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 5, арк. 3-3 зв., 16].

Активізація національно-церковного руху спричинила необхідність рефлексії українського суспільства, вихованого здебільшого на традиційно-консервативних релігійних уподобаннях. Тому динаміка розвитку автокефального руху в різних регіонах була не однаковою. З іншого боку, було доволі складно зробити однозначний вибір на користь прихильників нової релігійної течії, хоча, можливо, і суголосної революційному часові.

Виявляючи розгубленість і втрату традиціоналістського світоглядного простору, парафіяни констатували: «Ми... не знаємо, кому тепер вірити» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 1 зв.].

Хоча загалом релігійна проблема для пересічних громадян у буремні роки національно-визвольних змагань не стала пріоритетною. Навіть серед священнослужителів процеси реформування в церкві були не до кінця зрозумілими. Якщо в подальшому на визначення позиції чи лінії поведінки духовництва впливало державне нормування відносин із церквою, то до кінця 1920 року в Україні це корелювання з боку більшовицької влади.

Інструктори ВПЦР з українізації православних парафій констатували доволі характерне сприйняття процесу на місцях. Так, у селі Дідівщина Сквирського повіту на Київщині священник (згідно зі звітом інструктора) «щиро співчуває справі організації ... української православної парафії, але якби, – каже, – був якийсь офіційний наказ про це від вищої духовної влади, себто від українського єпископату, то зараз же він служив би в церкві на українській мові». Далі уповноважений пояснює: «Боїться він дуже ще й того, щоб його не усунуто було з посади при нашій владі» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 1].

Доволі виразним, на наш погляд, є таке свідчення документа: «Пан-отці взагалі не знають, що їм робити, кого слухати: або зріктись Єпископа Назара і через це у майбутньому при якійсь іншій владі залишитись без посади пан-отця, або зріктись пропозиції прийняти посаду пан-отця в українській парафії і через це залишитись посади пан-отця при існуванні

Всеукраїнського Єпископату» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 2]. Така невизначеність позиції духовенства була досить типовим явищем [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 3, 36 зв., 38 зв.; спр. 92, арк. 8, 13 та ін.]. Револуційний час став непротим випробуванням для багатьох представників духовенства. Тому утворення в 1920-х роках значної кількості релігійних організацій було закономірною «відповіддю» на «виклик» револуційного часу.

Ставлення селян до українізації теж було не однозначним. Так, документ фіксує, що у селі Дідівщина «більш-менш освічених знайдеться осіб 30, які прихильно ставляться до організації українських парафій, але вони бояться, що останнє населення може й зовсім не допустити п[ан] о[тця] до відправи Божої служби». Були й такі, що бажали, аби промову в церкві виголошували українською, а службу Богу правили слов'янською мовою. Подекуди лунали й такі твердження від населення: «Ми не можемо молитись на тій мові, на котрій звикли ляяться». Інші стверджували, що «в цій справі ми зробимо так, як скаже нам наш батюшка» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 4]. «Учительство, хоч і співчуває церковному рухові, але воно взагалі дуже залякане й ініціативної участі не хоче брати», – свідчив вище цитований доповідач, правда, наводячи й інші твердження [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 1 зв.].

Не випадково ВПЦР у грудні 1920 року констатувала: «Значний контингент священиків...чи то через брак свідомості, чи то через нерозуміння дійсного стану речей, ще й досі стоїть осторонь, ніби чогось вичікуючи» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 15, арк. 12]. Іноді священики відмовлялися українізувати парафії всупереч бажанню парафіян, не визнаючи канонічним сучасне становище церкви (наприклад, у селі Веприк на Київщині, в грудні 1920 року [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 9, арк. 12]). Нерідко вони вагалися приймати рішення, боячись взяти особисту відповідальність, а й втратити посаду [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 1].

З іншого боку, доволі показовим є розгляд проблем українізації церкви представниками громадських та державних установ, які прагнули «революціонізувати» не лише суспільно-політичний лад, але й церковний устрій. Так, у «Резолюції по справі релігійній» Київського повітового з'їзду комнезамів (30 серпня 1920 року) констатувалося (з огляду на колорит документів подаємо текст повністю): «Визнаючи необхідним повне відокремлення церкви від держави і повну волю віри, з'їзд вважає, що для цілковитого знищення серед нашої людності різних перешкод, котрі стоять на шляху соціалістичної свідомості населення і тримають його в духовній темряві, потрібно, аби всі старі попи, які виховані в умовах капіталістичного і чорносотенного ладу і в цей час значно перешкоджають напрямку радянської влади і провоцують її серед населення, були негайно замінені людьми, котрі, обслуговуючи духовні потреби населення, не провоцували би радянської влади, при чому з'їзд вважає також потрібним, аби служба Божа по всіх церквах повіту провадилась на українській мові, як найбільш зрозумілій для населення» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 29, арк. 10]. Логіка міркувань представників з'їзду доволі зрозуміла: раз знищено стару владу, старий режим і стару імперію, значить, треба служити новій владі, для чого потрібні зміни в духовній сфері: церква повинна стати радянською, такі ж потрібні священнослужителі. Їх новою характеристикою, своєрідним ідентифікаційним кодом має слугувати українська мова богослужіння. Нагадаємо принагідно, що саме в цей час на сторінках центральної більшовицької періодики точилася дискусія: чи потрібна «радянська церква»?

29 листопада 1920 року на з'їзді сільських комнезамів Пустовойтівського повіту Київщини прийнято ухвалу (правопис збережено): «Зважаючи на те, що по деяких селах сидять на посадах отці й дяки ставленики ще царської влади, котрі сіють ворожнечу й темряву серед люду, ... ставляться вороже до народнього духу і українізації церков, чим підривають закріплення народної влади, - подбати, щоб такі люде були негайно усунені зі своїх посад і на їх місця обрані особи, відповідаючі своєму призначенню, і котрі були б дійсними духовними учителями своїх парафіян». Пропонувалося звернутися до повіткомів з проханням про скликання з'їзду комнезамів, щоб обговорити питання про українізацію церкви в Канівському повіті [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 15, арк. 12].

Досить показовим є ще одне тогочасне повідомлення: «21-23 листопада [1920 року – А.К.] відбувся з'їзд представників 15 церковних парафій Канівщини і суміжних повітів і 5 різних громадських та державних установ... Ухвалили послати привітання Українському

Радянському Уряду та Всеукраїнській Православній Церковній раді» [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 15, арк. 12]. У липні того ж року повітовий з'їзд учителів Чигиринського повіту Київщини ухвалив звернутися до повітових ревкому та відділу народної освіти з проханням не чинити перешкод у справі українізації церков, а, в разі необхідності, надавати допомогу в цій справі [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 15, арк. 4]. Рішення про українізацію парафій виносилися на ряді повітових зібрань вчителів. Проте були й зворотні випадки [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 14, арк. 1 зв.].

Поступово рух за українізацію православних парафій здобував усе більше прихильників. За даними керівного українського автокефального центру, на початку 1921 року Всеукраїнська спілка православних парафій об'єднувала 42 окремі утворення Київщини, Поділля, Полтавщини, Чернігівщини та інших губерній України і чотири благочинства в повному складі [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 103, арк. 1 зв.]. До квітня українські парафії заснувалися в Херсоні і Харкові [23, ф. 3984, оп. 1, спр. 103, арк. 2].

Відтак, кількісне зростання релігійних осередків вимагало організації їх управління, узгодження богослужбової та обрядної практики, створення ієрархії тощо. Рух за українізацію православних парафій, попри складність динаміки та неоднозначність сприйняття, став вагомим чинником самоствердження українства та ідеї автокефалії української церкви.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біднов В. Церковна справа на Україні. – Тарнів: [Б.в.], 1921. – 47 с.
2. [Булдовський Феофіл]. Про українізацію Церкви. Доклад, прочитаний на Полтавському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян. 3-8 травня 1917 р. – Лубни: [Б.в.], 1917. – 12 с.
3. Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саут-Бавнд-Брук, Н.Дж., США: Видавничий фонд Владика Мстислава, митрополита УАПЦ в діаспорі, 1988. – 392 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – Репр. відтвор. вид. 1961 р. – К.: Либідь, 1998. – Т. 4: (XX ст.). – Ч. 1. – 368 с.
5. Державний архів Полтавської області. – ф.р. 1875. – оп. 1, спр. 102, арк. 1-4.
6. Державний архів Полтавської області. – ф.р. 3872. – оп. 1, спр. 705, арк. 71а.
7. Зінченко А.Л. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Вид-во «Дніпро», 1997. – 423 с.
8. Ігнатуша О.М. Українська автокефальна православна церква (1917-1930): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Харків, 1993. – 255 с.
9. Кандидов Б. Денікін і церква. – Харків: Вид-во „Пролетар”, 1931. – С. 16-18;.
10. Кандидов Б. Церковь и гражданская война на юге (Материалы к истории религиозной контрреволюции в годы гражданской войны). – М.: Изд-во «Безбожник», 1931. – С. 47-59.
11. Киевлянин. – 1917. – №271.
12. Киридон А.М. Парфеній Левицький і рух за автокефалію Української православної церкви // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 77-79. – К.: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2005. – С. 79-82.
13. Киридон А.М. Поборник Українського православ'я Парфеній Левицький (до 145-річчя з дня народження) // Полтавські єпархіальні відомості. – 2003. – Ч. 9. – С. 94-115.
14. Липківський В. Відродження Церкви в Україні. 1917-1930. – Торонто: Укр. вид-во «Добра книжка». З друкарні ОО Василян, 1959. – 335 с.
15. Липківський В. Православна Христова Церква українського народу // Церква й Життя. – 1927. – Ч. 1. – С. 12-28.
16. Мартирологія Українських Церков: У 4 т. Т.1: Українська Православна Церква: Док., матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і О. Воронин. – Торонто; Балтимор: Укр. вид-во „Смолоскип” імені В. Симоненка, 1987. – 1207 с.
17. Нова Рада. – 1917. – №203.

18. Самойлович Ю. Українська церква на послугах у національної контрреволюції (Дослід з історії УАПЦ) // Революція і релігія. Збірник комісії для дослідження релігійної ідеології. Книга друга. – Харків-Київ: Державне видавництво України, 1930. – Кн. 2. – С. 198-302.

19. Самойлович Ю. Церковь украинского социал-фашизма. – М.: ГАИЗ, 1932. – 124 с.

20. Симоновський В. З'їзд Подільського духовенства і мирян // Нова Рада. – 1917. – 10 травня.

21. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К.: Либідь, 1997. – 200 с.

22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі ЦДАВО. – ф. 1072).

23. ЦДАВО. – ф. 3984.

24. Центральний державний історичний архів м. Києва. – ф. 182, оп. 2 (1919), спр. 52, арк. 1.

Киридон А.М. Движение за церковное обновление: украинизация православных приходов (1917-1921).

Революционные события 1917 года стали мощным катализатором многих составляющих общества, ускорили развитие демократических процессов в различных сферах жизни Российской империи. В Украине имели место как демократическое движение за церковное обновление, возрождение приходской жизни и ограничение самоуправления епископата и консисторий, так и борьба за возрождение украинских православных традиций. Одним из проявлений этого движения выступает движение за автокефалию Украинской церкви. Весомым фактором реализации идеи автокефалии была украинизация православных приходов.

Ключевые слова: *церковь, Украинская автокефальная православная церковь, украинизация, приход, национально-освободительное движение.*

Kyrydon A.M. Church movement for renovate: the ukrainization of orthodox parishes (1917-1921).

The revolutionary events of 1917 were a powerful catalyst of many components of society, hastened development of democratic processes in various spheres of the Russian Empire. In Ukraine took place as a democratic movement for church renewal, revival of parish life and limit arbitrariness bishops and consistories and the struggle for the revival of Ukrainian Orthodox traditions. One of the manifestations of this movement there is a movement for Ukrainian autocephalous church. A significant factor in the realization of the idea of autocephaly was ukrainization of Orthodox parishes.

Keywords: *Church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, ukrainization, the parish, the national liberation movement.*

УДК 94 (477.51)

А.Г. Морозов, О.В. Компанієць

ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ТОВАРНІСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У 1920-Х РР.

Досліджуються У статті розглядаються зміст та особливості впровадження системи контрактації у сільському господарстві Української СРР у 1920-х рр. Вказано, що одним із головних організаторів цієї роботи стала кредитна сільськогосподарська кооперація.